

PAPERS GIRONINS DE SALAMANCA

ENCARA NO HA ESTAT ESTUDIADA A FONS LA DOCUMENTACIÓ TRAMESA PELS AJUNTAMENTS

La majoria de les vegades que en parlem, la gent del carrer, els periodistes, els polítics i els membres de la Comissió de la Dignitat, en diem *els papers* de Salamanca, però els arxivers ens recorden que no són uns papers, sinó uns documents, i que no són de Salamanca, sinó que són catalans i que van ser requisats pels serveis de Recuperación de Documentos entre 1938 i 1939 i enviats a Salamanca per estudiar-los i per reprimir, no pas perquè els volguessin arxivar ni saber més de la nostra història.

XAVIER CORTADELLAS > TEXT

A Barcelona, la Delegación del Estado para la Recuperación de Documentos (DERD) es va crear al final del gener de 1939, poc després que l'exèrcit franquista arribés a la capital de Catalunya. Aquesta delegació centralitzava l'operació de requisita que ja s'havia iniciat a les comarques de ponent i del sud, a mesura que les tropes contràries a la República havien anat ocupant el territori. Durant l'estiu del 1939, els documents requisats es van enviar a Salamanca en diferents expedicions ferroviàries. Més tard, s'hi va enviar també la documentació recollida als dipòsits de Tarragona, Lleida, Vilafranca del Penedès, Igualada i Sant Sadurní d'Anoia. L'última expedició va ser el febrer de 1940. A Girona, de dipòsit del servei de Recuperación de Documentos no n'hi va haver mai cap, i si a Salamanca no hi ha tampoc cap lligall que tingui el nom de Girona o de cap altra població de les nostres comarques és per-

què la documentació que hi arribava es distribuïa primer segons si era documentació militar o no, i en segon lloc segons d'on procedien les saques de documentació espoliada. A part, hi ha una secció especial per als documents i objectes relacionats amb la maçoneria, que, com és sabut, era una de les obsessions personals de Francisco Franco.

L'any 1939 l'Estat envià una circular a tots els ajuntaments catalans en què els demanava «toda la [documentació] producida por el enemigo en su más amplia acepción». De tots els ajuntaments gironins, el de Torroella va ser el que va actuar amb més diligència

En total, avui, a l'Arxiu de Salamanca hi ha 21.813 lligalls. La Secció Militar en té 14.286. La Político-social, que és la que es divideix segons el lloc d'on procedia la documentació, en té 7.527. Els arxivers els anomenen PS, una denominació que van començar a utilitzar els Serveis de Recuperación. N'hi ha de Gijón, de Santander, de Madrid, de Barcelona (1.876 lligalls), de Lleida (65), de Castelló (364), de València (72) d'Alacant (153), de Vinaròs (13), d'Aragó, de Bilbao, de Cadis, de Cartagena, de Jaén i d'Extremadura. Seria un error, però, pensar que el nom de la ciutat té a veure amb el contingut dels lligalls, perquè la documentació de Catalunya es troba, evidentment, en els lligalls de Barcelona i de Lleida, però també en els de Madrid, de València, de Castelló o d'altres poblacions. I això mateix sembla que passa amb la documentació de Girona. No hi ha ningú o no he sabut trobar ningú que ho hagi pogut estudiar a fons. Durant temps, els arxius

de Salamanca van ser secret militar; després, amb la democràcia, no es pot pas dir que la situació hagi millorat gaire. Tot plegat donaria, i suposem que donarà, per a molts estudis i per a moltes tesis.

D'entrada, però, tot duu a pensar que no hi ha tants documents relacionats amb les comarques de Girona com amb la resta de Catalunya. Abans no van poder arribar a Barcelona, els equips de la DERD van disposar d'uns mesos o d'unes setmanes per requisar o destruir els documents de les poblacions que les tropes franquistes anaven ocupant. Després, un

cop a Barcelona, van tenir a l'abast el gruix més important de documents del país, la mata grossa, per entendre'ns. Ja en van fer prou. Recordem que el que volien era reprimir i castigar, no inventariar o fer un arxiu amb els documents que trobaven.

Dotze vagons i cent trenta-sis mil quilos

Tot i que encara avui no en sabem gaires coses, posem-hi alguns noms i algunes xifres. Segons llegeixo a *Els papers de Salamanca*, de Josep Cruanyes, a Catalunya les diferents delegacions per a la Recuperación de

Documentos van treballar intensament durant quatre mesos. El cap de l'oficina de Barcelona es deia Antoni Palau Bertran. Era militar i havia nascut a Badalona. Sense ell i sense la col·laboració dels barcelonins Joan Fuentes Bertran i Joan Queralt Oliiva la feina dels diferents equips de la DERD no hauria estat tan eficaç. En total, es van requisar unes cent seixanta tones de documents, publicacions i altres objectes. Entre aquests objectes hi ha banderes, insígnies, segells, bandes, espases, penons o joies. La requisa va anar acompanyada de la destrucció de milers de llibres i de publicacions. Cruanyes calcula que es devia destruir prop del noranta per cent del que s'havia requisat, més de setantadues tones, exactament 72.637 quilos de paper. El que es va quedar a Salamanca és, doncs, justament el que quedava, però també era un botí de guerra. S'envià a Salamanca no per investigar, sinó per castigar; també, per segrestar i per destruir la memòria històrica dels vençuts. En total, van ser 12 vagons amb 136.846 kg, repartits entre 325 fitxers, 1.380 paquets, 1.129 sacs i 1.869 fardells.

Durant molts anys encara, l'Arxiu de Salamanca es va fer servir com a mitjà propagandístic de la dictadura. Va estar tancat per a quasi tothom, tret d'alguns dels intel·lectuals del règim. Un d'ells, Ricardo de la Cierva, és conegut com a historiador; també, perquè va ser ministre de Cultura de la UCD. L'any 1980, quan era ministre, De la Cierva va reconèixer que aquests arxius eren un greuge per a Catalunya i va admetre indirectament que la titularitat dels documents era de la Generalitat, o bé de les corresponents diputacions, ajuntaments, entitats o particulars. Però va posar també la primera gran objecció al retorn d'aquests documents, al·legant que no se n'havia fet mai una classificació adequada i que, per tant, primerament s'havia d'identificar el fons. Entre 1992 i 1995, l'objecció va ser que no s'havia de perjudicar la unitat de l'Arxiu. Posteriorment, s'ha estat al·legant que l'aparició d'una font documen-

tal nova –els expedients de confiscacions– invalidava el treball d'identificació fet anteriorment. L'inforn és ple de bones intencions, tal com diuen. Avui, que sembla que el fals conflicte dels nostres documents ha superat l'últim peatge de l'autopista del retorn, els demòcrates i els catalans hauríem de tocar fusta.

L'Arxiu en temps de postguerra

Però tornem on érem. Malgrat la suposada unitat de l'Arxiu de Salamanca, el cert és que durant el franquisme una part de la documentació es va disgregar entre diverses institucions de l'Administració, que una altra part es va retornar als seus legítims propietaris quan es va poder demostrar que eren persones afectes al règim que havien estat espoliades durant la guerra i que, fins i tot, una altra part, naturalment més reduïda, es va retornar a alguns ajuntaments. És el cas del de Santa Coloma de Gramenet, que un dia del mes de juny de l'any 1956 va rebre un comunicat de la Delegación Nacional de Servicios Documentales (DNSD) en què se li deia que «entre la documentació aparecida en esta Sección» havien trobat un projecte d'edifici escolar i la seva memòria de l'any 1889. Els documents van ser retornats durant el mes de juliol.

L'any 1969, Teresa Rovira i Comas, filla d'Antoni Rovira i Virgili, demanà que li retornessin els documents i els llibres que havien estat requisats al seu pare. Se li van posar diferents excuses, com n'hi posaren també l'any 1978. Però va ser un primer pas. La reivindicació a favor del retorn dels documents requisats a Catalunya anà prenent cos a mesura que el franquisme anava perdent força i, sobretot, quan el pacte de la transició convertí el franquisme en poca cosa més que una mena de geriàtric de luxe.

Les primeres reclamacions

Encara que devia prendre la iniciativa perquè dos dies després hi havia les primeres eleccions al Parlament

de Catalunya, avui pot sorprendre'ns saber que va ser el diputat Antoni de Senillosa, membre de Coalició Democràtica, un partit liderat per Manuel Fraga, el primer que va presentar una proposta al Congrés de Diputats instant el govern de la UCD perquè tractés amb celeritat els documents catalans de Salamanca i perquè els traspassés a la Generalitat. Durant l'estiu de 1980, el conseller Max Cahner va encarregar als historiadors Jaume Sobrequès i Manuel Mundó un informe sobre els documents de la Generalitat i d'altres institucions i associacions catalanes segrestats a Salamanca. Dos anys més tard, es va arribar a un conveni entre el Ministeri i el Departament de Cultura per tal que la Generalitat pogués microfilmear els documents catalans de l'Arxiu. És per això que, entre el 1983 i el 1986, el Departament de Cultura va finançar uns arxivers catalans i uns altres de l'Estat per tal que identifiquessin, arxivessin, classifiquessin i

D'entrada, tot duu a pensar que no hi ha tants documents relacionats amb les comarques de Girona com amb la resta de Catalunya

descriuissin el fons de documents de la Generalitat. Primer, hi van anar durant uns mesos Josep M. Porta, Sabí Perís i Jacint Sastre. La casualitat va voler, però, que –igual que l'historiador Jaume Sobrequès– fossin dos gironins, Miquel Casademont i Antoni Mayans, els arxivers que es van estar un any a Salamanca inventariant els documents que els diferents serveis de Recuperación de Documentos s'havien endut de Catalunya. Va enviar-los-hi Josep M. Sans i Travé, llavors cap del Servei dels Arxius de la Generalitat. He parlat amb tots dos. Miquel Casademont avui és el cap de la Unitat de Gestió Documental, Arxiu i Registre de la Universitat de Girona; Antoni Mayans, el cap de l'Arxiu d'Olot. Tots dos m'han dit que no van examinar específicament res que tingués a veure amb Girona i que m'aniria molt més bé si parlava amb Àngels Bernal, cap d'àrea dels Fons de l'Administració de l'Arxiu Nacional de Catalunya. L'any 2003, Àngels Bernal, Antoni Mayans i Miquel Casademont van publicar en català, en castellà i en anglès l'informe *La documentació catalana a Salamanca: l'estat de la qüestió, 1936-2003*, que es pot trobar fàcilment al Google. Onze anys abans, dirigits per María Teresa Díez de los Ríos Sanjuan, Casademont i Mayans, entre altres, havien publicat *l'Inventari de la documentació de la Generalitat de Catalunya a l'Archivo de Salamanca*.

Cada any, entre el 2003 i el 2006, el Departament de Cultura va enviar arxivers durant uns mesos a Salamanca, bé a instància del director de l'Arxiu Nacional de Catalunya, Josep M. Sans i Travé, o bé a instància del subdirector general d'Arxius, Ramon Alberch. Àngels Bernal ha dirigit tots aquests equips. Treballaven a jornada sencera, cada matí i cada tarda, com uns usuaris més de la sala de consulta. Identificaven els documents catalans relacionats amb entitats, partits polítics o particulars. He anat fins a l'Arxiu Nacional de Catalunya de Sant Cugat per parlar-ne. «Amb el personal de la sala vam

tenir sempre un tracte molt cordial, però no vam anar més enllà. Tampoc no vam poder accedir al que, per entendre'ns, podríem anomenar els *butells* de l'arxiu, perquè no vam passar mai de la sala de consulta. Érem uns usuaris més», m'han dit.

Uns ajuntaments gironins

Com és sabut, l'any 2006 van tornar a Catalunya 500 dels 507 lligalls de documents de la Generalitat que havien estat requisats i portats a Salamanca. Entre el 5 de febrer i el 12 de març, conjuntament amb l'Arxiu Nacional, el Departament de Cultura va organitzar l'exposició «El retorn dels documents confiscats a Catalunya» al Palau Moja. Si no la van veure o no la recorden, n'hi ha penjada una versió virtual al web de l'Arxiu Nacional de Catalunya. La mostra incloïa 119 documents.

De Josep Irla es podia veure l'informe relatiu a l'escorcoll del seu despatx, l'expedient de maçoneria i la fitxa que se li va obrir com a maçó. Encara que no es van exposar, hi hauria pogut haver els documents confiscats a Francesc Cambó i les lògies La Luz, de Figueres, i Gesòria, de Sant Feliu de Guíxols, aquesta última possiblement relacionada amb Josep Irla. De Francesc Cambó, per exemple, hi ha fins i tot el passaport, perquè, tal com explica Josep Cruanyes, el seu domicili durant la guerra va ser una seu de la FAI. El 22 de febrer de 1939, un equip de la DERD va fer una inspecció en un pis de la Gran Via que havia estat escola anarquista i parc d'automòbils de l'exèrcit del nord. Algú hi havia portat els documents de Cambó. Naturalment, els de la DERD s'ho van endur tot. Segons Cruanyes, quatre dels sacs que van sortir d'aquell pis s'havien emplenat amb documents de Francesc Cambó.

Torno a l'exposició. Entre els documents confiscats que es van exposar al Palau Moja hi havia també la relació que l'Ajuntament de Tortellà va trametre al DERD el 29 de març de 1939

ARXIU DE GESTIÓ DE L'ANAC

>> A dalt, Carles Fontserè mostra un dels seus cartells confiscats. A baix, detall de l'exposició del Palau Moja de Barcelona.

IL·LUSTRACIÓ: MARC VICENS

en resposta a una circular de la Delegación en què se'ls demanava una sèrie de documents del municipi, concretament: «toda la [documentació] producida por el enemigo en su más amplia acepción, de interés militar, judicial, político, social, propaganda, información etc., etc., y también aquella otra de particulares, que extraviada o desconocida, esta Delegación se impone la tarea de restituir». La circular es va enviar a tots els ajuntaments de Catalunya. Dels 321 que van contestar, 69 van informar positivament. De les nostres comarques ho van fer els ajuntaments de Cabanes, Cantallops, Darnius, el Far d'Empordà, Llers, Peralada –que, entre altres coses, va trametre la documentació del mestre de primer ensenyament Josep Mateu Morlans–, Rabós, Riumors, Selva de Mar, Vilajuïga, Vilamaniscle, Jafre, Regencós, Santa Pau, Tortellà, la Vall de Bianya, Madremanya, Medinyà, Sarrià de Ter, Fontcoberta, Campdevàrol, Campelles, Camprodon, les Lloses, Amer, Maçanet de la Selva, Riudarenes, Creixell i, sobretot, Torroella de Montgrí. Segons Cruanyes, l'Ajuntament de Torroella va ser

el que va actuar amb més diligència. Com que va escriure una relació detallada dels llibres i dels documents que lliurava, sabem que va fer arribar a la DERD els documents de la «comissaria de policia del carrer R. Boy, de les activitats de transport de P. M. Robert, els llibres i comptes de la col·lectivitat agrària d'A. Quintana, els de la col·lectivitat de sastres del carrer Pi i Margall, tot l'arxiu de la Cooperativa Torroellenca del carrer de l'Església, la documentació del Centre Republicà del carrer P. Rigau, la del ram de la construcció del carrer Sant Agustí, la dels carrabiners de l'església de Torroella i documentació diversa de seguretat i del parc mòbil». A més, va enviar-hi la documentació muni-

De Francesc Cambó hi ha fins i tot el passaport: el seu domicili durant la guerra va ser una seu de la FAI, i l'hi van requisar en una inspecció a una escola anarquista

cipal, la de La Fraternitat Popular de Bellcaire i la dels ajuntaments de Cavallers i de Parlavà. Hi ha, però, altres poblacions de les nostres comarques on la DERD va requisar documentació. A més de les que ja he esmentat, Cruanyes assenyala Blanes, l'Escala, Figueres, Girona, Portbou i Sant Sadurní de l'Heura (tot i que s'equivoca en el topònim i escriu *Sant Martí*).

Però ens equivocariem si ens penséssim que entre els 507 lligalls de la Generalitat de Catalunya que han tornat de Salamanca –els set que falten també estan inventariats– no hi havia documents relacionats amb altres municipis de les nostres comarques. De fet, fa tot l'efecte que és al revés: costaria trobar algun municipi de casa nostra que no tingués cap document a l'Archivo de Salamanca. Àngels Bernal m'ha passat la llista de tots els documents relacionats amb les comarques gironines que han estat retornats en aquells lligalls. La llista està extreta de l'inventari de 1992. Es pot consultar per Internet. Bernal m'especifica, però, que molts d'aquests documents no són propietat dels ajuntaments, sinó de

la Generalitat, que és d'on van requisar-los els equips de la DERD. La llista té trenta-dues planes i, tal com diu Bernal, «en bona part l'autoria és d'Antoni Mayans i Miquel Casademont», els dos arxivers gironins que he esmentat abans. Detallo la llista molt per sobre. Comença amb tot d'expedients de determinació de responsabilitats i confiscació de béns de particulars de bona part dels nostres municipis i continua amb els comitès d'apropiacions. Hi ha les causes de Josep Bru de Sala, que reclama béns que té al municipi d'Oix; d'Artur Saurí Ginesta, que en reclama a Breda; de Maria Corominas Giralt, a Garriguella, Peralada i la Cellera; de Lluís Coma Cros, a Bescanó i Salt; de Salvador Vilarrasa, a Ripoll. Cinc planes més són de lligalls on hi ha els expedients de constitució dels ajuntaments gironins els anys 1936 i 1937. A més, hi ha documents sobre assistència social i beneficència, sobre diferents comitès d'avituallament, assistència i ajut als refugiats de guerra, com per exemple les fitxes dels nens evacuats de les províncies de Madrid, Santander, Toledo i Biscaia a la Bisbal d'Empordà, Calonge, Figueres, Fortià, Girona, Vidreres i Vilajuïga; també la documentació del correccional de Figueres, dels preventoris judicials de Figueres, Girona, Puigcerdà i Olot, i encara documentació relacionada amb els jutjats de primera instància de Santa Coloma de Farners i de la Bisbal, amb les relatories militars, amb la delegació d'ordre públic, amb les milícies populars... En l'apartat de defensa, hi ha l'expedient que es va obrir al Regiment Pirinenc núm. 1 d'Olot a causa de la seva actuació irregular o els subsidis de guerra que van rebre els municipis de Castellfollit de la Roca, Maçanet de la Selva i Girona.

L'escola de la Canya

A hores d'ara, ningú no ha pogut estudiar detalladament els documents de particulars, d'entitats i de partits polítics que són encara a Salamanca. Ningú no sabrà mai què deien els que

es van destruir, els que es van traspasar, els que s'han perdut per sempre. En total, avui hi ha 1.300 lligalls. Tenen 295 propietaris. Àngels Bernal m'ha indicat que, quan es tracta d'un document editat –publicació, revista, cartell–, és difícil identificar-ne el propietari. És el cas de més d'un dels cartells que va dibuixar Carles Fontseré, perquè no hi havia cap marca, cap segell, cap senyal que indiqués a qui pertanyia. Això mateix és extensible a bona part del material d'impremta. Potser un dels exemples més ridículs és la carta que la mainada del col·legi de la Canya va enviar felicitant el president Macià perquè les corts espanyoles havien aprovat l'Estatut de Catalunya. Aprofitant que aquesta carta ja ha retornat i que és, indiscutiblement, propietat de l'arxiu de la Generalitat, el mes de febrer passat el Departament de Cultura i Mitjans de Comunicació de la Generalitat i l'Arxiu Nacional de Catalunya van publicar un conte titulat *Petita història dels documents confiscats a Catalunya*, il·lustrat per Pilarín Bayés i escrit per Francesc Olivé i Pilar Reverté.

ARXIU DE GESTIÓ DE L'ANC

Del president Irla ja comencem a saber que els equips del DERD també es van endur correspondència particular que tenia en el seu domicili de Barcelona

Encara no fa un any, com una mesura més de pressió per tal que el govern de Madrid retornés aquests documents, la Conselleria de Cultura de la Generalitat de Catalunya va penjar al seu web la llista d'aquests 295 partits, entitats i particulars catalans identificats per arxivers de la Generalitat. Entre els gironins, hi ha Francesc Cambó i Eusebi Carbó Carbó, fill de Palamós, que va ser periodista i anarquista i que va morir a Mèxic el 1958. Com que només hi ha els noms, però no els llocs d'origen, segurament hi ha altra gent de les nostres comarques que no identifico. Entre les empreses, hi ha els documents de Grober SA, una empresa relacionada amb Salt i amb Bescanó. Un cop aquests documents siguin a casa nostra i s'hagin estudiat, sabrem tot el que ens han tornat, però el que segurament no sabrem mai és tot el que van destruir i tot el que van endur-se. Deixem-ho. Amb sort, potser, doncs, sabrem què és el que van confiscar a Jaume Miravittles en el seu domicili de Barcelona. Del president Irla ja comencem a saber que els equips de la DERD també es van endur correspondència particular que tenia en el seu domicili de Barcelona, com una carta al seu company Roure de l'Associació Republicana Federal, adherida a ERC, de l'Ateneu Pi i Margall de la Bisbal; una altra carta de la Federació de Girona d'ERC, i encara una tercera, datada del 28 d'octubre del 1936, en què la cobla La Principal de la Bisbal li exposa les dificultats que passen a causa de la guerra. Els arxivers de la Generalitat, la gent de la Comissió de la Dignitat, molts ajuntaments i molts particulars, els polítics catalans i, suposo, tant vostès com jo, estem tots expectants. Acabo aquest article els mateixos dies que els mitjans d'informació anunciaven que aquells 1.300 lligalls de documents de particulars tornaran també a Catalunya. Ja ho veurem. Tot plegat, encara és en bona part un misteri.

Xavier Cortadellas és professor de llengua i literatura catalanes.